

Research on the ethnography of traditional treatments, Case of study: exploitation systems based on rangeland and forest ecosystem

Maedeh Omidi Nowbijar^{1*} | Hossein Barani¹ | Mohamad Rahim Forouzeh¹ |
Ahmad Abedi Sarvestani²

1. Department of Rangeland Management, Faculty of Rangeland and Watershed Management, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.
2. Department of promotion and education, Faculty of Agricultural Management, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.
E-mail: maedeh.omidi@gmail.com

Article Info

Abstract

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 15 Apr. 2024

Revised: 05 May. 2024

Accepted: 12 May. 2024

Published online: 21 Dec. 2024

Keywords:

*Indigenous knowledge,
Traditional healing,
Medicinal plants,
Animal products,
Gilan province.*

Throughout history, humans have harnessed the healing power of plants and animals, accumulating invaluable knowledge about their therapeutic benefits. Today, the rise in side effects of modern medicine, the urgent need for new drug discovery, and the potential loss of indigenous wisdom necessitate documenting this knowledge. This research aimed to record the traditional treatment practices of stockbreeders in eastern Gilan, Iran, relying on ethnographic methods like direct observation, participatory observation, and semi-structured interviews conducted in rural and nomadic communities. The results were classified into four sections: medicinal and edible plants, animal products, minerals, and other measures. Stockbreeders utilize 52 medicinal plants from 28 families, primarily for treating digestive, respiratory, infectious, kidney, heart, wound, and fracture ailments. Milk and its products are important for digestive, skin, and hair health. Minerals like mountain soil are used to treat kidney diseases and wounds. Quantitative analysis is crucial in studying traditional therapies and can lead to the discovery of new bioactive compounds for clinical trials. Documenting indigenous treatment methods and passing them on to future generations strengthens scientific knowledge, preserves our rich medical heritage, and provides a valuable source of treatment options.

Cite this article: Omidi Nowbijar, M., H., Barani, Forouzeh, M.R., Abedi Sarvestani, A. (2024). Research on the ethnography of traditional treatments, Case of study: exploitation systems based on rangeland and forest ecosystem. *Journal of Range & Watershed Management*, 77 (4), 449-469. DOI: <http://doi.org/10.22059/jrwm.2024.375095.1756>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press

پژوهشی در مردم‌نگاری درمان‌های سنتی، مورد مطالعه: نظام‌های بهره برداری متکی بر مرتع و جنگل

مأنده امیدى نوبیجار^{۱*} | حسین بارانی^۱ | محمدرحیم فروزه^۱ | احمد عابدی سروسستانی^۲

۱. گروه مدیریت مرتع، دانشکده مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران.
۲. گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده مدیریت کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران.
رایانامه: maedeh.omidi@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

از گذشته‌های دور انسان‌ها برای سلامت جسمی و روحی خود به گیاهان و حیوانات وابسته بوده و به تدریج در این مسیر دانش ارزشمندی را به وجود آورده‌اند. امروزه افزایش عوارض استفاده از داروهای شیمیایی، نیاز مبرم به مطالعات پایه برای بررسی ترکیبات جدید را ضروری می‌نماید و همچنین با خطر زوال دانش بومی، اهمیت مستندسازی آن بیش‌ازپیش پررنگ شده است. هدف این پژوهش ثبت دانش دامداران آشنا با درمان‌های سنتی متکی بر طبیعت بود که با کمک روش مردم‌نگاری در قالب مشاهده مستقیم، مشارکتی و مصاحبه نیمه‌ساختارمند در جامعه روستایی و عشایری شرق استان گیلان انجام شد. نتایج در چهار بخش گیاهان دارویی و خوراکی، تولیدات حیوانی، مواد معدنی و سایر تدابیر طبقه‌بندی شد. دامداران این منطقه از ۵۲ گیاهان دارویی موجود در دشت و کوهستان که متعلق به ۲۸ خانواده است برای درمان انواع بیماری‌های گوارشی، تنفسی، عفونی، کلیوی، قلبی، زخم‌ها و شکستگی‌ها بهره می‌برند. مهم‌ترین تولیدات حیوانی، شیر و فرآورده‌های آن برای بیماری‌های گوارشی و پوست و مو است و مواد معدنی مانند خاک کوهستان برای درمان بیماری‌های کلیوی و زخم‌ها استفاده می‌شود. تجزیه و تحلیل کمی اهمیت زیادی در مطالعات درمان‌های سنتی دارد و کشف ترکیبات فعال زیستی ناشناخته را در آزمایش‌های بالینی توصیه می‌کند. شناخت و مستندسازی روش‌های درمانی بومی و انتقال آن به نسل‌های بعدی باعث افزایش مرجعیت علمی، ثبت میراث غنی پزشکی و یک منبع درمانی سودمند است.

کلیدواژه‌ها:

دانش بومی،

درمانگری سنتی،

گیاهان دارویی،

تولیدات حیوانی،

استان گیلان.

استناد: امیدى نوبیجار؛ مأنده، بارانی؛ حسین، فروزه؛ محمدرحیم، عابدی سروسستانی؛ احمد (۱۴۰۳). پژوهشی در مردم‌نگاری درمان‌های سنتی، مورد مطالعه: نظام‌های بهره برداری متکی بر مرتع و جنگل. نشریه مرتع و آبخیزداری، ۴(۷۷)، ۴۴۹-۴۶۹.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jrwm.2024.375095.1756>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

از زمان‌های قدیم، بشر از مواد طبیعی و کاربردهای قومی زیستی آگاه بوده و برای غذا، دارو، پوشاک و سایر منابع زندگی خود به جانوران و گیاهان وابسته‌اند (Mussarat et al, 2021). طب سنتی به شیوه‌ها، رویکردها، دانش و باورهای بهداشتی اطلاق می‌شود که شامل داروهای گیاهی، حیوانی، معدنی، درمان‌های معنوی، تکنیک‌ها و تمرین‌های دستی است که به‌صورت منفرد یا ترکیبی برای درمان، تشخیص و پیشگیری از بیماری‌ها یا حفظ سلامتی به کار می‌رود (MasreshaWassie et al, 2015). تفاوت اصلی درمان‌های قدیمی و جدید، استفاده از مواد طبیعی موجود در محیط زندگی برای درمان است. این مواد معمولاً به‌صورت ترکیبی مورد استفاده قرار گرفته‌اند و به تدریج از نظر کیفیت و کارایی بهبود یافته‌اند. شواهد جدید برای درمان‌های سنتی به‌سرعت در حال رشد است (Raeiszadeh et al, 2021).

طب سنتی ایران^۱ یکی از قدیمی‌ترین طب‌های سنتی با بیش از ۱۰۰۰ سال قدمت است و شامل علوم نظری و کاربردی در تشخیص، پیشگیری و درمان بیماری‌ها است. در این علم، تمرکز بر تغذیه و رژیم غذایی یکی از اصول عمده پیشگیری و اولین گام در درمان‌های مبتنی بر آن است (Hosseini et al, 2015). به‌طور کلی فرآورده‌های حیوانی و اجزای آن به گوشت، شیر، چربی، جگر، سم، استخوان، پوست، تخم‌مرغ، کل حیوان و غیره دسته‌بندی شده‌اند (Mussarat et al, 2021). در طب سنتی ایران و نیز آیورودا^۲ از محصولات لبنی برای اهداف پیشگیرانه و درمانی به‌عنوان رژیم غذایی و در آماده‌سازی دارویی استفاده می‌شود (Mana et al, 2021). همچنین مطالعات، گوشت و چربی را به‌عنوان محصولات دارویی رایج حیوانی مستند کرده‌اند.

تحقیقات و بهره‌برداری از منابع دارویی معدنی سابقه‌ای بیش از ۲۰۰۰ سال دارد (Zhong et al, 2021). پزشکی معدنی یک اصطلاح عمومی برای مواد معدنی طبیعی با ارزش دارویی، محصولات فرآوری شده معدنی، فسیل و استخوان‌های حیوانات است (Zhong et al, 2021) که هم در فولکلور پزشکی و هم در تحلیل دانشگاهی از آن‌ها استفاده شده است (Duffin, 2019). داروهای معدنی یکی از اجزای مهم طب سنتی چینی^۳ هستند که مطالعات بر روی آن‌ها در حال حاضر اندک است و فقدان شرح در مورد سیستم‌های دارو رسانی آن وجود دارد (Duffin, 2019). فارماکولوژی مدرن دریافت که بسیاری از داروهای معدنی مانند آرسنیک^۴ و سینابر^۵ اثر درمانی خوبی برای انواع تومورهای بدخیم دارند. با این حال، آزمایش عملی این داروها به دلیل مشکل حلالیت پایین در آب، محتوای بالای فلزات سنگین و سمیت شدید محدود شده است. اما اخیراً، تحقیق در مورد برخی از تکنیک‌های جدید دارو رسانی فرصت‌هایی را برای توسعه و پذیرش آن‌ها به ارمغان آورده است (Zhong et al, 2021).

گیاهان همیشه نقش مهمی در سلامت و بهداشت عمومی داشته‌اند. دانش و اطلاعات خواص دارویی آن‌ها از طریق آزمون و خطا به‌دست آمده و به نسل‌های بعدی منتقل شده است (Falahi, 2017). بیش از ۲۵ درصد داروها در سطح جهان از گیاهان دارویی تهیه می‌شوند؛ همچنین حدود ۲۵۲ دارو برای مراقبت‌های بهداشتی ضروری هستند که از این مقدار ۱۱ درصد متعلق به این گیاهان است (Hussaina et al, 2020). بخش‌های مؤثر شامل، برگ، ریشه، ساقه، گیاه کامل، دانه، میوه، گل (Mussarat et al, 2021) است که منابع بالقوه‌ی ترکیبات آنتی‌اکسیدان طبیعی می‌باشند و اثرات متنوع ضدالتهابی، ضدآترواسکلروتیک^۶، ضد تومور، ضد موتاسیون^۷، ضدباکتریایی و ضدویروسی دارند (Falahi, 2017).

استفاده از گیاهان دارویی به قدمت عمر بشر است. طی دهه گذشته احیای علاقه‌ی بیماران، پزشکان، دانشمندان، صنعتگران و تجار

¹ Iranian traditional medicine (ITM)

^۲ سیستم طب سنتی هند با رویکرد کل‌نگر به سلامت و با قدمت بیش از ۲۰۰۰ سال است.

³ Traditional Chinese medicine (TCM)

⁴ Arsenic

⁵ Cinnabar

⁶ Antiatherosclerotic: ضد تصلب شرایین

⁷ Antimutation: ضد جهش

به گیاهان دارویی کاملاً مشهود بوده و همین امر دلیل گسترش مطالعات اتنوبوتانی^۱ در سراسر جهان است. کاربرد گیاهان در زندگی جوامع بومی باعث شده است که ایشان اطلاعات زیادی در مورد گونه‌های مختلف گیاهی نظیر پراکنش، زیستگاه، فرم رویشی، عمر، دوره گلدهی، زمان و شیوه برداشت گیاه داشته باشند (Hosseini et al, 2018). اتنوبوتانی به‌عنوان ابزاری برای استخراج دانش بومی استفاده از گیاهان با هدف تولید محصولات تجاری و ابزاری نو در جهت تحقیقات داروسازی بوده (Ghannadi et al, 2011) و نقش مهمی در مطالعه‌ی پیوند بین تنوع زیستی، اجتماعی و سیستم‌های سنتی دارد (Hussaina et al, 2020).

در سال‌های اخیر دانش بومی درمان‌های سنتی در حوزه‌ی گیاه، حیوانات و مواد معدنی موردتوجه بسیاری از محققین بوده است. حسینی و همکاران (۲۰۱۸)، در بررسی اتنوبوتانی منتخبی از گیاهان دارویی شهرستان نیشابور، ۷۰ گیاهی دارویی متعلق به ۲۹ خانواده را شناسایی کردند که خانواده‌های Apiaceae, Lamiaceae, Compositae, Brassicaceae و Polygonaceae از بیشترین سهم برخوردار و بیشترین استفاده دارویی جهت درمان بیماری‌های گوارشی، سرماخوردگی، مسکن و آرام‌بخش بود. حسینی و همکاران (۲۰۱۵)، به بررسی دیدگاه تغذیه و سلامتی شیر شتر در طب سنتی ایران پرداخت؛ نتایج نشان داد که کاهش تورم، التیام زخم‌ها، ترمیم اندام‌ها، تعادل طبع، پاک‌سازی روده‌ها و مکمل غذایی از کاربردهای تغذیه‌ای و درمانی متعدد برای شیر شتر است. رئیس زاده و همکاران (۲۰۲۱)، به بررسی مواد گیاهی، حیوانی و معدنی در طب سنتی ایران پرداخت؛ نتایج نشان داد که برای درمان زخم‌های سوختگی از پوست حیوانات مانند گوسفند، بز و اسب به شکل خاکستر یا پودر استفاده می‌شود و برای ترمیم بافت در زخم‌ها استفاده از سنگ‌ها و خاک‌های حاوی فلزات سنگین (مس، سرب، قلع، نقره، روی و آهن) در ترکیب داروهای موضعی رایج بوده است. موسارات^۲ و همکاران (۲۰۲۱)، به مطالعه حیوانات و گیاهان دارویی به‌عنوان داروهای جایگزین و مکمل در مناطق جنوبی پاکستان پرداختند. نتایج نشان داد که گوشت و شیر از جمله محصولات حیوانی پرمصرف بوده که چربی آن برای درمان طاسی، درد مفاصل و ماهیچه‌ها و شیر برای تسکین درد مفاصل، معده، درمان سیاه‌سرفه و کاهش چاقی کاربرد داشت. در این پژوهش خانواده‌ی Apiaceae دارای فعالیت‌های آنتی‌اکسیدانی و ضدالتهابی شناخته شده‌اند، بالاترین درجه اجماع اطلاع‌رسان برای تب و ضعف عمومی بدن و بیشترین سطح وفاداری مربوط به تخم‌مرغ، کره گاوی و عسل بود.

استان گیلان با برخورداری از تنوع اکوسیستمی به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم مرتع و جنگل در ایران شناخته می‌شود. وجود بارش فراوان و رطوبت بالا، فرایند فتوسنتز مهم‌ترین فعالیت بیولوژیکی سبزینه‌ها را تسهیل می‌کند (Azimi Dubakhshri, 2018). این شرایط زمینه‌ی مساعد استفاده از مراتع جهت دامداری را فراهم نموده و باعث ایجاد یک مدیریت سنتی منحصربه‌فرد در تولیدات دامی شده است؛ همچنین این منطقه از ذخیره‌گاه‌های غنی ژنتیکی گیاهان دارویی و صنعتی در ایران محسوب می‌شود و در آن حدود ۱۰۰۰ گونه‌ی گیاهی وجود دارد که تقریباً نیمی از این گیاهان گونه‌های دارویی با مصارف مختلف هست (Akbarzadeh et al, 2010).

گیله تجروبه، طب تجربی و یا طب عوام، برای درمان دردهایی است که ریشه در دغدغه‌های آدمی برای به دست آوردن تندرستی و رهایی از بیماری‌های گوناگون دارد. این تجارب از دیدگاه زمان، ذره‌ذره در برخورد با طبیعت پدید آمده است و تجربه‌های توده مردم است که در طول قرن‌ها، دهان‌به‌دهان گشته و به دست ما رسیده است (Bashra, 2004). مردم روستایی که دانش سنتی قرن‌ها را از اجدادشان منتقل کرده و از نسلی به نسل دیگر تکثیر شده‌اند؛ نقشی حیاتی در مدیریت بیماری‌ها دارند. آن‌ها به دلیل فقر و کمبود امکانات پزشکی مدرن به‌شدت به این دانش وابسته هستند (Mussarat et al, 2021). دامداران به دلیل شیوه‌ی زیست آمیخته با طبیعت در اشکال مختلف، زندگی در مناطق دورافتاده و صعب‌العبور که خدمات پزشکی و دامپزشکی سریع، مؤثر و ارزان محدود است در کنار مدیریت منابع طبیعی از دانش تجربی خود با کمک گیاهان دارویی، فرآورده‌های دامی، ابزار و ادوات به درمان‌های سنتی می‌پردازند. هدف این پژوهش تعیین و ثبت دانش بومی دامداران آشنا با درمان‌های سنتی شرق گیلان در زمینه‌ی درمانگری سنتی متکی بر گیاهان، محصولات حیوانی و مواد

¹ Ethnobotany

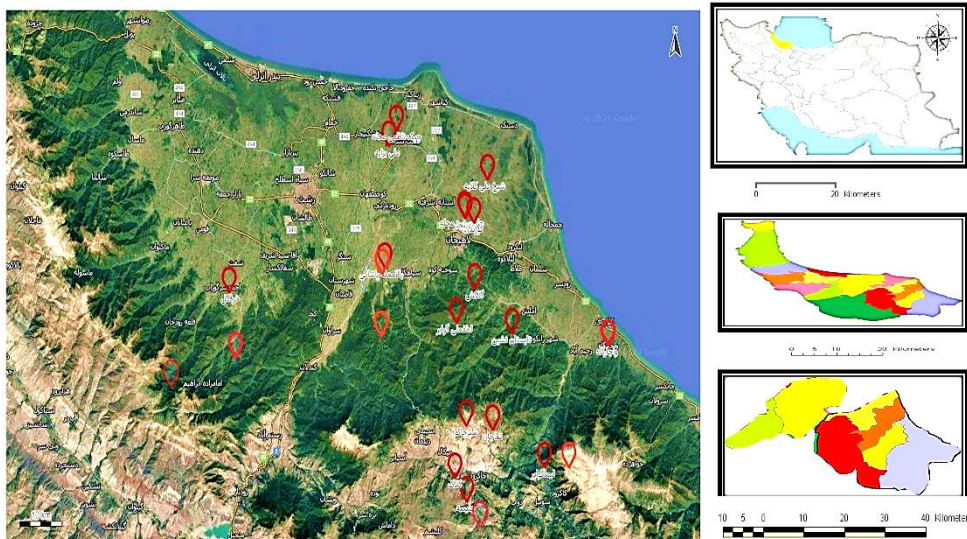
² Mussarat

معدنی موجود در اکوسیستم‌های طبیعی بر اساس شناسایی خواص سنتی آن‌ها است که این امر می‌تواند به‌عنوان پتانسیلی عظیم در زمینه‌ی معرفی داروهای مفید برای پیشگیری و درمان در حوزه‌ی سلامت باشد. سرعت از بین رفتن دانش بومی افراد متخصص در زمینه‌ی درمان‌های سنتی، بیشتر از سرعت از بین رفتن جنگل‌ها و سایر اکوسیستم‌ها می‌باشد (Ghannadi et al, 2011). با توجه به متمایز و منحصربه‌فرد بودن این دانش در نقاط مختلف جغرافیایی و خطر زوال آن با مرگ هر کهن‌سال بومی، پرداختن به این موضوع اجتناب‌ناپذیر و حفظ دانش بومی ضروری است (Hosseini et al, 2018).

۲. مواد و روش

۲-۱. منطقه مورد مطالعه

استان گیلان یکی از استان‌های حاشیه جنوبی دریای کاسپین است که از شمال به دریا، از جنوب به رشته‌کوه‌های البرز، از شرق به استان مازندران و از شمال غربی به استان اردبیل محدود است. مساحت این استان ۱۴۷۱۱ کیلومترمربع و مختصات جغرافیایی آن ۳۶ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی است. این منطقه با آب‌وهوای معتدل مرطوب و سرد مرطوب از میانگین بارندگی و دمای سالانه حدود ۱۵۰۶ میلی‌متر و ۱۵/۸ درجه سانتی‌گراد برخوردار است. زبان رایج گیلکی و تالشی است که شامل سه گویش شامل گویش بیه‌پس، بیه‌پیش و گالشی در زبان گیلکی و گویش تالشی شمالی، مرکزی و جنوبی در زبان تالشی می‌شود. مناطق مورد مطالعه شامل ۱۸ روستا از شهرستان‌های لاهیجان، سیاهکل، رشت، لنگرود، املش، رودسر و شفت است که معرف شرایط جغرافیایی جلگه و کوهپایه‌ی شرق گیلان بوده است و از آن ۸ روستا در مناطق جلگه‌ای و ۱۰ روستا در کوهپایه قرار داشتند (شکل ۱). شیوه‌ی عمده معیشت کشاورزی محصول برنج، چای، مرکبات و دامداری دام سبک و سنگین است.

شکل ۱. مناطق مورد مطالعه

دامنه‌های شمالی کوه‌های البرز از سواحل دریا کاسپین تا ارتفاع ۲۰۰۰ متر از جنگل‌های هیرکانی پوشیده شده است. این مناطق که جزء جنگل‌های معتدله‌ی برگ‌ریز محسوب می‌شوند؛ از نظر جغرافیایی زیستی متعلق به ناحیه‌ی اروپا-سیبری و از بازماندگان جنگل‌های

دوران سوم زمین‌شناسی است. از درختان مهم و غالب آن می‌توان به بلند مازو، توسکا، راش، ممرز، زبان‌گنجشک و انجیلی اشاره کرد. بخشی از این جنگل‌ها به‌عنوان محل قشلاق‌گذرانی^۱ و میان‌بند^۲ دامداران کوهپایه محسوب می‌شوند. مراتع شرق گیلان به جهت جغرافیایی از غرب به شرق از دره‌ی سپیدرود تا توده‌ی کوهستانی سماموس کشیده شده است و در این مطالعه مراتع بیلاقی دیلمان در سیاهکل تا اشکور در رحیم‌آباد رودسر را شامل می‌شود (Navaian et al, 2019). این مناطق در کنار اهمیت چراگاه برای دامداران و قطب مهم محصولات دامی از دامنه‌ی گسترده‌ای از گیاهان دارویی مرتعی و جنگلی چون پونه معطر، گزنه، شوند، گل‌گاوزبان، گلپر، بومادران، بابونه و سیاه‌ولیک برخوردار است.

۲-۲. روش کار

پژوهش حاضر یک مطالعه در حوزه‌ی دانش بومی است که با کمک روش مردم‌نگاری در قالب مشاهده‌ی مستقیم، مشاهده‌ی مشارکتی و مصاحبه‌ی نیمه‌ساختارمند انجام شد. جامعه‌ی هدف ساکنین روستایی با محوریت نظام‌های بهره‌برداری متکی بر اکوسیستم مرتع و جنگل و شامل، گروه‌های نیمه‌کوچنده، عشایر اسکان‌یافته و روستاییان با تأکید بر شغل دامداری و آشنا با درمان‌های سنتی بود. این مطالعه در پاسخ به این پرسش اساسی گام برمی‌دارد که دانش بومی دامداران شرق گیلان در زمینه‌ی درمانگری سنتی متکی بر گیاهان، محصولات حیوانی و مواد معدنی موجود در اکوسیستم‌های طبیعی چگونه است و سؤالات با محوریت شناسایی گیاهان دارویی، درمان سنتی با محصولات حیوانی، بیماری‌های رایج و سایر روش‌های درمانی موجود بود. محقق برای جمع‌آوری اطلاعات در مدت یک سال به‌صورت مستمر در منطقه مورد مطالعه حضور داشته است و در مجموع با ۹۰ نفر دامدار شامل درمانگران سنتی به گفتگو پرداخت (شکل ۲) و (جدول ۱). شناسایی اولیه‌ی جامعه‌ی هدف با کمک شبکه‌های ارتباطی محلی و اداره‌ی منابع طبیعی شهرستان‌های شرق گیلان صورت پذیرفت. محقق طی یک مصاحبه‌ی نیمه‌ساختار یافته که در آن محتوای کلی پرسش‌ها از قبل مشخص شده بود؛ در ضمن گوش فرا دادن به پاسخ مخاطب، برای درک عمیق‌تر گفتار آن‌ها به کنکاش، بازاندیشی و پرسش‌های فی‌البداهه پرداخت. در گام‌های بعدی با معرفی محقق از سوی آخرین فرد مصاحبه‌شونده به سایر اعضای خانواده و بستگان، ارتباطی زنجیروار بین محقق و مصاحبه‌شوندگان شکل گرفت که این روش به گلوله برفی^۳ مشهور است. تعداد دفعات پرسش در مورد هر موضوع به حدی بود که دیگر پاسخ تازه‌ای به سؤال مطرح‌شده گفته نمی‌شد و در اصطلاح پژوهشگر به اشباع نظری^۴ در آن موضوع می‌رسید. محقق در نظر داشته که با لحنی ساده، ملموس و به‌دوراز تکلفات دانشگاهی باب گفتگو را با جامعه بهره‌بردار باز کند. او ایشان را به‌عنوان یک صاحب‌نظر ارزشمند همواره گرمی داشته و تلاش نموده است که در این مسیر ضمن تشویق تمام افراد پرسش‌شونده، از ایشان در ایجاد یک گفتار علمی-اجتماعی خودمانی کمک بگیرد. شرط لازم در مطالعات دانش بومی تأکید بر زبان محلی مردمان منطقه است؛ لذا محقق با توجه به آشنایی با سبک زندگی و تسلط به زبان بومی ایشان اطلاعات را گردآوری نمود. استخراج داده‌ها کیفی با کمک فیش‌نویسی، کدگذاری و آوانگاری کلمات انجام گردید. آنالیز کمی داده‌ها نیز با محاسبه فاکتورهای فراوانی ثبت یا استناد، اجماع اطلاع‌رسان و سطح وفاداری صورت پذیرفت. در ادامه تلفیق نتایج با روش‌های اسنادی و مراجعه به منابع معتبر شناسایی‌شده‌ی فارسی و لاتین انجام و در نهایت دانش درمان‌های سنتی رایج در نظام‌های بهره‌برداری متکی بر مرتع و جنگل در شرق استان گیلان ارائه شد.

¹ Zágâo

² Kolhât

³ Snowball method

⁴ Theoretical Saturation

شکل ۲. نمودار گروه سنی اطلاع‌رسان‌ها

جدول ۱. مشخصات اطلاع‌رسان‌ها در مناطق مورد مطالعه

سطح تحصیلات	بی‌سواد	ابتدایی	سیکل	دیپلم	بالاتر از دیپلم
زن	۸	۱۰	۴	۵	۵
مرد	۳	۲۶	۲	۱۹	۸

۲-۲-۱. آنالیز کمی

با استفاده از شاخص‌های مختلفی مانند فراوانی ثبت، اجماع اطلاع‌رسان و سطح وفاداری داده‌های مربوط به کاربرد گونه‌های گیاهی، جانوری و معدنی در درمان‌گری سنتی آنالیز و گونه‌های بسیار ارجح از نظر آماری مشخص شده است.

فراوانی ثبت یا استناد^۱: تعداد پاسخ‌دهندگان محلی یا تعداد افراد آگاه بومی است که کاربرد هرگونه گیاهی، حیوانی یا معدنی را در درمان سنتی گزارش کرده‌اند.

اجماع اطلاع‌رسان^۲: فاکتور اجماع اطلاع‌رسان، یک پارامتر تحلیلی کمی برای ارزیابی میزان توافق بین دانش مطلع است و در مرتب‌سازی گونه‌ها با توجه به کاربرد مهم است (Arora, 2019). درمان‌های گزارش‌شده از یک گروه معین از بیماری‌ها به‌عنوان فاکتور اجماع اطلاع‌رسان در نظر گرفته می‌شود و مقادیر آن از ۰ تا ۱ متغیر است. عدد ۱ نشان‌دهنده بالاترین سطح توافق اطلاع‌رسانان است. مقادیر اجماع اطلاع‌رسان زمانی بالاست که یک یا چندگونه توسط بسیاری از اطلاع‌رسانان برای درمان یک بیماری خاص گزارش شود و در مقادیر پایین مطلعین در مورد اینکه کدام گونه را استفاده کنند، توافق نظر ندارند. شاخص به‌صورت زیر محاسبه می‌شود.

$$IC = nur - nt/nur^{-1} \quad (\text{رابطه ۱})$$

IC، فاکتور اجماع اطلاع‌رسانان، nur تعداد استنادهای کل استفاده‌شده در هر دسته بیماری و nt تعداد گونه‌های استفاده‌شده در درمان بیماری موردنظر است (Musa et al, 2011).

^۱ Frequency of Citation (FC)

^۲ Informant Consensus (IC)

سطح وفاداری^۱: سطح وفاداری به شناسایی محبوب‌ترین گونه‌های مورد استفاده برای درمان یک بیماری خاص توسط پاسخ‌دهندگان کمک می‌کند. ارزش سطح وفاداری گونه‌های بسیار ترجیح داده شده بیشتر از ارزش گونه‌های کمتر ترجیح داده شده است. مقدار این شاخص همیشه برحسب درصد ادعای اطلاع‌رسان از یک گونه مشخص برای یک بیماری خاص محاسبه می‌شود. مقادیر سطح وفاداری، نشان‌دهنده اهمیت گونه‌های خاص برای یک هدف خاص است و بیماری‌های گزارش شده در کلاس‌های اصلی برای محاسبه مقادیر سطح وفاداری گروه‌بندی می‌شوند. مقادیر سطح وفاداری بین صفر تا ۱۰۰ است. اگر مقادیر نزدیک به ۱۰۰ درصد باشد؛ ترجیح زیادی برای یک گونه برای رسیدگی به یک دسته بیماری خاص وجود دارد و در غیر این صورت گونه خاص کاربردهای متعددی داشته است. مقادیر شاخص به صورت محاسبه می‌شود.

رابطه (۲)

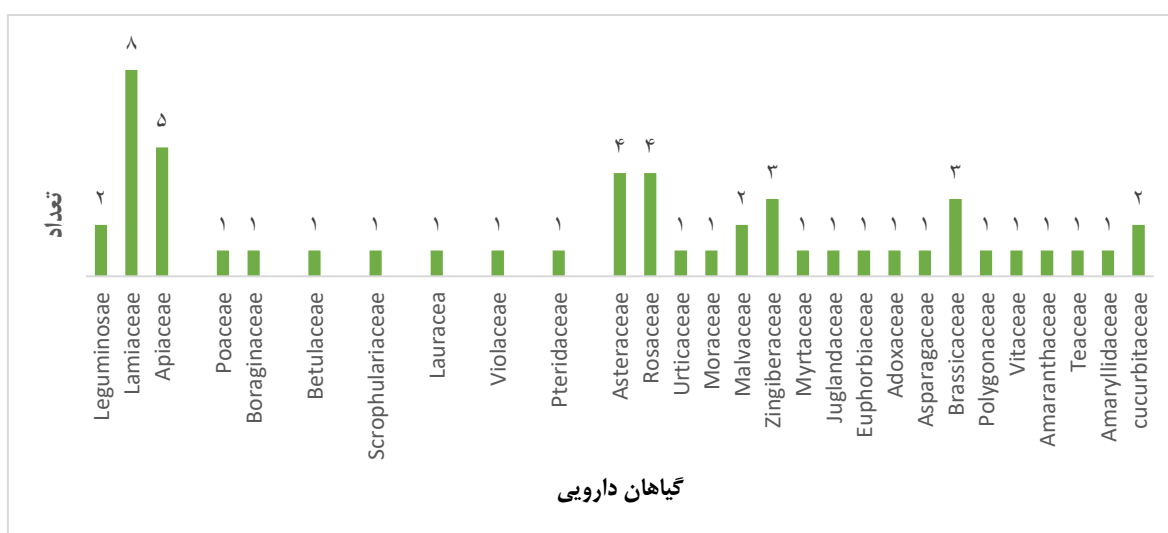
$$FL = Ip/Iu \times 100$$

FL: سطح وفاداری، Ip: تعداد اطلاع‌رسانی را نشان می‌دهد که استفاده از گونه را برای یک بیماری خاص گزارش کرده‌اند و Iu: تعداد کل اطلاع‌دهندگانی که گونه را برای هر استفاده ذکر کردند. فرض بر این است که آن دسته از گونه‌ی دارویی که اغلب توسط اکثر پاسخ‌دهندگان برای یک دسته بیماری استفاده می‌شود، احتمالاً از نظر علمی مؤثر هستند (Chaachouay et al, 2019).

۳. یافته‌های پژوهش

۳-۱. گیاهان دارویی منطقه‌ی مورد مطالعه

طبق این پژوهش در منطقه‌ی مورد بررسی ۵۲ گونه‌ی دارویی شناسایی شده که متعلق به ۲۸ خانواده است. بیشترین سهم در ترکیب گونه‌ها به ترتیب مربوط به خانواده‌ی Lamiaceae با ۸ گونه و خانواده‌ی Apiaceae با ۵، Rosaceae و Asteraceae با تعداد ۴ گونه است. خانواده‌های مذکور در بین خانواده‌های گیاهی از غنای زیادی برخوردار بوده و از نظر ویژگی دارویی نیز پراهمیت می‌باشند. از میان مصارف سنتی بیشترین کاربرد مربوط به درمان بیماری‌های تنفسی و گوارشی بود (شکل ۳) و (جدول ۲).

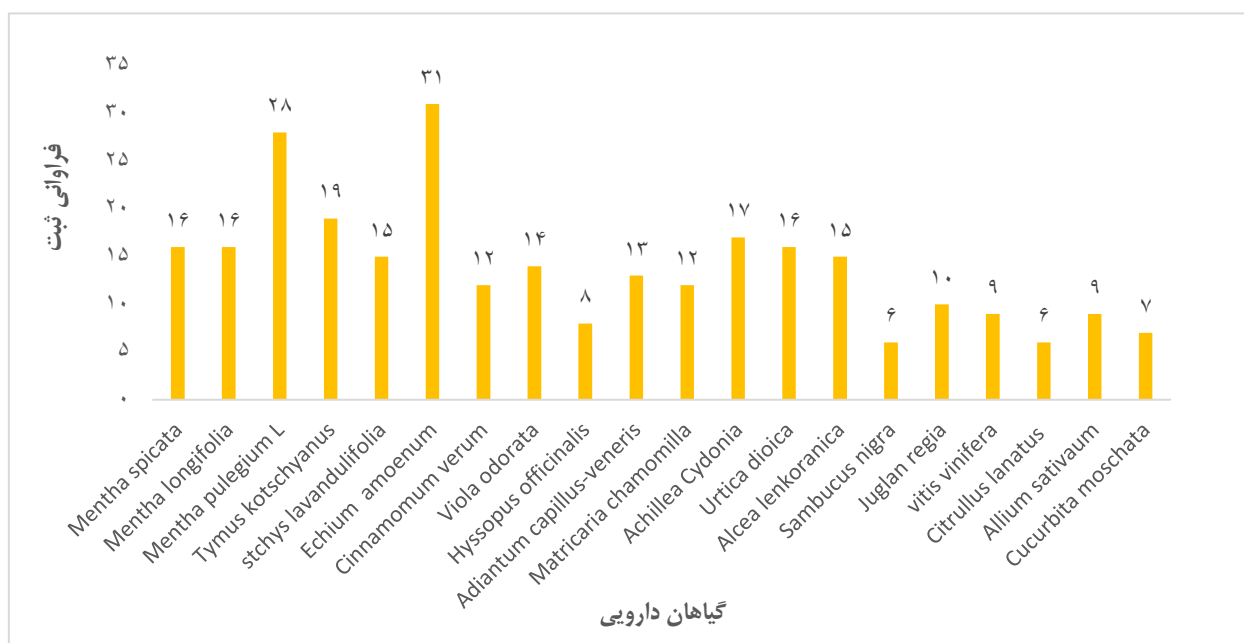

شکل ۳. نمودار خانواده‌های گیاهان دارویی در شرق استان گیلان

¹ Fidelity Level (FL)

گیاهان دارویی گل‌گاوزبان (*Echium amoenum*) با عدد ۳۱، پونه معطر (*Mentha pulegium* L) با مقدار ۲۸ و آویشن (*Tymus kotschyanus*) با میزان ۱۹ بیشترین فراوانی ثبت را به خود اختصاص دادند (شکل ۴).

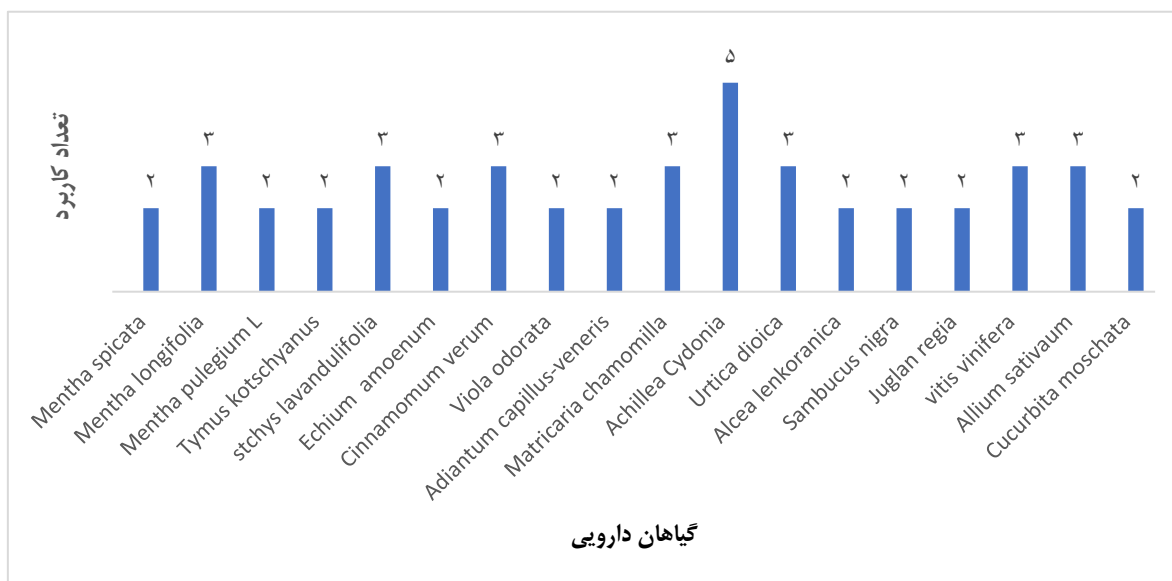

شکل ۴. نمودار فراوانی ثبت گیاهان دارویی در شرق استان گیلان

گیاهان دارویی گل‌گاوزبان (*Echium amoenum*) با عدد ۳۴/۰، پونه معطر (*Mentha pulegium* L) با مقدار ۳۱/۰ و آویشن (*Tymus kotschyanus*) با میزان ۲۱/۰ بیشترین فراوانی ثبت نسبی را دارند (شکل ۵).
 هفده گونه‌ی گیاهی بیش از یک (۲ و ۳) کاربرد درمانی داشتند و گونه‌ی بومادران با نام علمی *Achilla cydonia* با پنج کاربرد درمانی در زمینه‌ی معده درد، دیابت، سردرد، سرماخوردگی و بیماری زنان پرکاربردترین گیاه در منطقه مورد مطالعه است (شکل ۶).

شکل ۵. نمودار فراوانی ثبت نسبی گیاهان دارویی در شرق استان گیلان

شکل ۶. نمودار تعداد کاربرد گیاهان دارویی در شرق استان گیلان

جدول ۲. گیاهان دارویی مورد استفاده در درمان‌های سنتی در شرق استان گیلان

ردیف	نام فارسی	نام محلی و آوانگاری	نام علمی	نام خانواده	نام بیماری	فراوانی ثبت	فراوانی ثبت کل	توضیحات
۱	ترنجبین	-	<i>Alhagi maurorum</i>	Leguminosae	یرقان کودک	۲	۲	جوشانده و دم‌کرده
۲	نعناع	-	<i>Mentha sylvestris</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۱۶	۴	برگ-جوشانده و دم‌کرده
					گوارشی (دل‌پیچه)			
۳	گشنیز	هیل Hil	<i>Coriandrum sativum</i>	Apiaceae	گرم‌زدگی	۲	۲	برگ-عصاره
۴	پونه	خنش Xanaš	<i>Mentha longifolia L</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۱۶	۷	برگ-جوشانده و دم‌کرده
					گوارشی (دل‌پیچه)			
					عفونت			
۵	پونه معطر	کوتکوتو Kutkutu	<i>Mentha pulegium L.</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۲۸	۳	جوشانده و دم‌کرده
					گوارشی (دل‌پیچه)			
۶	شنبلیله	خلفه Xolfə	<i>Trigonella foenum-graecum</i>	Leguminosae	دیابت	۲	۲	برگ-عصاره
۷	کاکل ذرت	میکابیچ Mikâbij	<i>Zea mays</i>	Poaceae	بیماری کلیوی	۲	۲	جوشانده و دم‌کرده
۸	آویشن	درجه Durjo	<i>Tymus kotschyanus Boiss& Hohen</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی / گلودرد)	۱۹	۱۷	برگ-جوشانده و دم‌کرده
					گوارشی (دل‌پیچه)			
۹	چای کوهی	کوه چای چای واش Ku Čây Čây Vâš	<i>Stachys lavandulifolia</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی / گلودرد)	۱۵	۷	گل-جوشانده و دم‌کرده
					اعصاب (آرامش‌بخش)			
					عفونت			
۱۰	گل‌گاوزبان	گول گاو زبون Gul gâv zabun	<i>Echium amoenum</i>	Boraginaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۳۱	۲۵	گل-جوشانده و دم‌کرده
					اعصاب (آرامش‌بخش / سردرد)			
۱۱	فندق	-	<i>Corylus avellana</i>	Betulaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۴	۴	دود دادن پوست
					کلیوی			
۱۲	گل فلی	-	<i>Rhynchosorys elephas</i>	Scrophulariaceae	دندان‌درد	۲	۲	ضماد شیره
۱۳	دارچین	-	<i>Cinnamomum verum</i>	Lauracea	تنفسی (سرماخوردگی)	۱۲	۳	جوشانده و دم‌کرده
					بیماری زنان			
					سوختگی			
۱۴	بنفشه	میشین Mišin	<i>Viola odorata</i>	Violaceae	گوارشی (دل‌پیچه)	۱۴	۴	جوشانده و دم‌کرده
					تنفسی (سرماخوردگی)			
۱۵	زوفا	-	<i>Hyssopus officinalis</i>	Lamiaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۸	۸	برگ-جوشانده و دم‌کرده
۱۶	پرسیاوشان	چاه سیالک	<i>Adiantum capillus-</i>	Pteridaceae	دیابت	۱۳	۶	برگ-عصاره

ردیف	نام فارسی	نام محلی و آوانگاری	نام علمی	نام خانواده	نام بیماری	فراوانی ثبت	فراوانی ثبت کل	توضیحات
		Çâ Sillak	<i>veneris</i>		کلیوی	۷		
۱۷	بابونه	-	<i>Matricaria chamomilla</i>	Asteraceae	سرماخوردگی	۷	۱۲	گل-جوشانده و دم کرده
					پوست و مو	۳		
					ضد ورم، تسکین درد	۲		
۱۸	بومادران	چاک Çâk	<i>Achillea Cydonia</i>	Asteraceae	گوارشی (معهه درد)	۲	۱۷	برگ-جوشانده و دم کرده
					دیابت	۴		
					اعصاب (سردرد)	۲		
					تنفسی (سرماخوردگی)	۵		
					بیماری زنان	۷		
۱۹	دانه به	به دونه Bə Dunə	<i>Cydonia Oblonga</i>	Rosaceae	تنفسی (سرماخوردگی / گلودرد)	۴	۴	جوشانده و دم کرده
۲۰	گزنه	گزنه Garzanə	<i>Urtica dioica</i>	Urticaceae	قلبی (فشارخون)	۶	۱۶	جوشانده و دم کرده
					دیابت	۶		
					کلیوی	۸		
۲۱	شوید	-	<i>Anethum graveolens</i>	Apiaceae	ضد چربی	۴	۴	برگ-جوشانده و دم کرده
۲۲	زیره	-	<i>Cuminum cyminum</i>	Apiaceae	بیماری زنان	۴	۴	دانه-جوشانده و دم کرده
۲۳	انجیر	-	<i>Ficus carica</i>	Moraceae	دندان درد	۲	۲	ضماد شیره
۲۴	پنیرک	پنیر لیوه Panir livə	<i>Malva sylvestris</i>	Malvaceae	عفونت	۴	۴	برگ-جوشانده و دم کرده
۲۵	پنج‌انگشت	-	<i>Vitex agnus- castus</i>	Lamiaceae	زنان	۴	۴	برگ-جوشانده و دم کرده
۲۶	گل ختمی	-	<i>Alcea lenkoranica Iljin.</i>	Malvaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۷	۱۵	گل-جوشانده و دم کرده
					کلیوی (سنگ کلیه)	۸		
۲۷	هل	-	<i>Elettaria cardamomum</i>	Zingiberaceae	گوارشی (سردی)	۲	۲	دانه-پودر شده
۲۸	میخک	-	<i>Syzygium aromaticum</i>	Myrtaceae	گوارشی (سردی)	۲	۲	دانه پودر شده
۲۹	زنجفیل	-	<i>Zingiber officinale</i>	Zingiberaceae	گوارشی (سردی)	۲	۲	ریشه-پودر شده
					تنفسی (سرماخوردگی)	۲		
۳۰	زردچوبه	زرچوبه Začuyə	<i>Curcuma longa</i>	Zingiberaceae	شکستگی و ضرب‌دیدگی بدن	۲	۲	پودر شده ریشه
۳۱	شقاوول	-	<i>Helisnthus tuberosus</i>	Asteraceae	گوارشی (معهه درد)	۲	۲	ریشه-پخته شده
۳۲	رازپانه	-	<i>Foeniculum vulgare</i>	Apiaceae	مشکل مفصل	۴	۲	دم کرده
۳۳	مریم‌نخودی	-	<i>Teucrium fruticans L</i>	Lamiaceae	گوارشی (دل‌پیچه و استفراغ)	۴	۴	جوشانده و دم کرده
۳۴	گردو	آغوز Aquz	<i>Juglan regia</i>	Juglandaceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۴	۱۰	دود پوست
					کم‌خونی	۶		

ردیف	نام فارسی	نام محلی و آوانگاری	نام علمی	نام خانواده	نام بیماری	فراوانی ثبت	فراوانی ثبت کل	توضیحات
۳۵	گلپر	سو Su	<i>Heracleum persicum</i>	Apiaceae	گوارشی (ضد نفخ)	۲	۲	پودر شده دانه
۳۶	شیر سگ	شته واش Štə Vâš	<i>Euphorbia helioscopia</i>	Euphorbiaceae	زخم‌ها (بریدگی دست)	۴	۴	ضماد شیره
۳۷	شوند	پلم Palam	<i>Sambucus nigra</i>	Adoxaceae	ضد ورم، تسکین درد	۲	۶	برگ-ضماد
					گوارشی (دل‌پیچه نوزاد)	۴		
۳۸	جل	چرمه لیوه Čarmə livə	<i>Laurocerasus officinalis</i> Roemer.	Rosaceae	تنفسی (سرفه)	۴	۴	بخور
۳۹	همیشک	زرگند zargand	<i>Danae racemosa</i>	Asparagaceae	کلیوی	۴	۴	عصاره
۴۰	گل گندم	-	<i>Centaurea cyanus</i>	Asteraceae	تنفسی (سرماخوردگی)	۳	۳	جوشانده و دم‌کرده
۴۱	سیاه ولیک	سیا کوتی Siâ Kuti	<i>Crataegus elbursensis</i>	Rosaceae	قلبی (فشارخون)	۴	۴	جوشانده و دم‌کرده
۴۲	خاکشیر	-	<i>Descurainia sophia</i>	Brassicaceae	گوارشی (گرم‌زدگی) / یبوست	۲	۲	محلول و جوشانده
۴۳	ترشک	سیفلی Sifli	<i>Rumex acetosa</i>	Polygonaceae	کلیوی	۴	۴	
۴۴	انگور	-	<i>Vitis vinifera</i>	Vitaceae	یرقان	۶	۹	شیره انگور / به‌اصطلاح محلی دوشاب (Dušu)
					گوارشی (گرم‌زدگی)	۶		
					کم‌خونی	۹		
۴۵	شلغم	-	<i>Brassica rapa var. rapa</i>	Brassicaceae	بیماری‌های تنفسی، سرماخوردگی، تب، گلودرد	۳	۳	ریشه- بخارپز
۴۶	لیو	-	<i>Beta vulgaris</i>	Amaranthaceae	بیماری‌های تنفسی، سرماخوردگی، تب، گلودرد	۳	۳	ریشه- بخارپز
۴۷	چای	-	<i>Camellia sinensis</i>	Teaceae	چشم‌درد	۲	۲	شست‌وشو با تفاله‌ی چای تازه‌دم (چای پوش خاله) / ضماد
۴۸	ترب سیاه	سیه تورف Siə Turf	<i>Raphanus sativus</i> L. var. nigra	Brassicaceae	کلیوی (سنگ کلیه)	۲	۲	ریشه- خام‌خواری
۴۹	هندوانه	-	<i>Citrullus lanatus</i>	Cucurbitaceae	گوارشی (گرم‌زدگی)	۶	۶	میوه- خام‌خواری
۵۰	سیر	-	<i>Allium sativum</i>	Amaryllidaceae	روماتیسم و مشکلات مفاصل	۹	۹	سیر را با پوست، زیر خاکستر گرم اجاق می‌گذارند و بعد آن را در کمی عسل می‌مالند و در گوش بچه می‌گذارند
					قلبی (فشارخون)	۶		
					گوش‌درد	۶		
۵۱	گل‌ابی وحشی	خج Xoj	<i>Pyrus hircana</i> Fedor	Rosaceae	گوارشی (یبوست)	۲	۲	میوه- خام‌خواری
۵۲	کدوخلوایی	-	<i>Cucurbita moschata</i>	Cucurbitaceae	گوارشی (یبوست)	۵	۷	میوه- بخارپز و بخور
					تنفسی (سرماخوردگی)	۲		

۲-۳. درمان‌های سنتی به کمک تولیدات حیوانی

در اکوسیستم شرق گیلان برای شیر گوسفند و بز در کنار ارزش تغذیه‌ای، خواص دارویی قائل هستند و برای درمان سرماخوردگی، تب، عفونت، معده درد و ضعف سیستم ایمنی استفاده می‌کنند. شیر بز همچنین برای درمان کم‌کاری تیروئید خوب است. در کنار شیر، فرآورده‌های لبنی نیز اهمیت درمانی دارند. آب‌پنیر منبع مواد مغذی و ماست برای دل‌پیچه و گرمادگی کاربرد دارد. برای درمان اسهال به بیمار ترکیب ماست، نمک، برنج کته و نعنای خورنده می‌شود. دوغ به‌تنهایی و یا همراه با دلار^۱ برای رفع عطش و گرمادگی در فصل تابستان کاربرد فراوان دارد. آب بازمانده از کیسه‌های ماست یا دوغ^۲ برای یرقان و آب ماست برای رشد مو مفید است. زیه^۳ فرآورده‌ای از شیر دام تازه زایمان کرده است که به علت ماهیت خاص آن در بردارنده‌ی انواع ویتامین‌ها و مواد معدنی است. در بسیاری از روستاهای گیلان اعتقاد بر این است که به زن نزدیک به زایمان برای تسهیل در فرزند آوری کره‌ی محلی^۴ داده شود. علاوه محصولات دامی، استفاده از تولیدات طیور و آبی و برخی حشرات نیز در درمانگری سنتی گیلان متداول است. از جمله برای ترک و ضرب‌دیدگی دست‌وپا از ترکیب تخم‌مرغ و آرد و برای سرماخوردگی و گلودرد از ترکیب عسل با آب یا شیر گرم استفاده می‌شود. همچنین در زمان‌های گذشته در مواجهه با سرماخوردگی کودکان به ایشان حلزون پخته‌شده خورانیده، با شاخ گاو بخور داده و برای درمان یرقان، خوردن ماهی کولی خام تجویز می‌شد (جدول ۳؛ شکل ۷ و ۸).

جدول ۳. نقش تولیدات حیوانی در درمان سنتی بیماری‌ها در شرق استان گیلان

ردیف	نام جانور	محصولات	نام بیماری	فراوانی ثبت	نام محلی و آوانگاری	توضیحات
۱	بز	شیر بز	کم‌کاری تیروئید	۲	بوز شیر Buz Šir	پخته‌شده
			سرماخوردگی	۶		
			ضعف سیستم ایمنی	۶		
۲	گوسفند	شیر گوسفند	گوارشی (معده درد)	۲	گوسند شیر Gusand Šir	پخته‌شده
			کمبود ویتامین	۷		
			سرماخوردگی	۴		
			تب و عفونت	۴		
			ضعف سیستم ایمنی	۶		
		آب‌پنیر	کمبود ویتامین	۴	پنیر او Panir o	
		لور	کمبود ویتامین	۶	Lur	
		زیه	کمبود ویتامین	۱۲	Ziyə	
۳	گاو	ماست	درد زایمان	۲	روغن حیوانی / heyvâni Ruqan	
			دوغ	۲	Du/دو	
			گوارشی (اسهال و دل‌پیچه)	۶	Mâs/ماس Mâs+ nanâ	ترکیب با نعنای
			آب بازمانده از کیسه ماست یا دوغ	۶	زکنه او Zaknə o	
			پوست و مو	۶		
			شاخ	۴		دمیدن و بخور شاخ گاو
			تنفسی (سرماخوردگی)	۱۴	مرغانه	ترکیب با آرد به‌عنوان ضماد

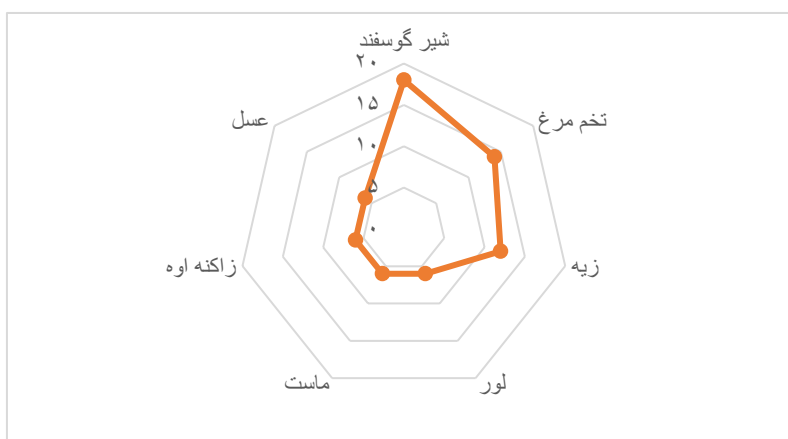
^۱ نمک سبز، چاشنی متشکل از سبزی‌های معطر مثل نعنای، پونه، گشنیز و اناریچه است.

^۲ زکنه او: Zaknə O

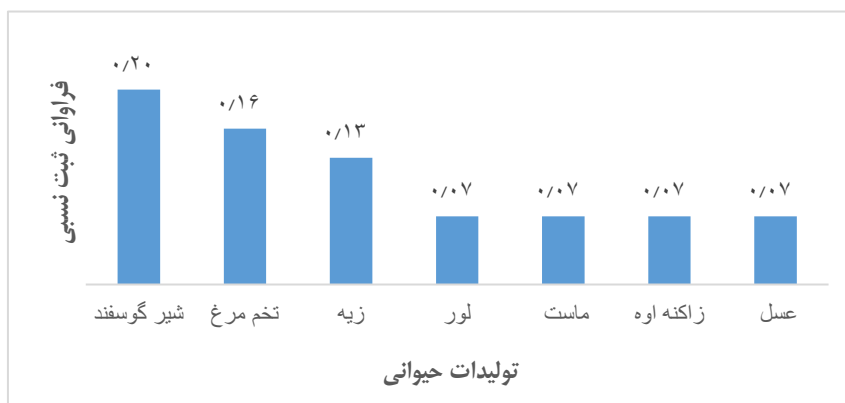
^۳ Ziyə

^۴ Heyvâni Ruqan

	Morqāna		شکسته‌بندی ترک دست‌وپا			
پخته‌شده	بپته راب Boptə rāb	۵	تنفسی (سرماخوردگی)	کل جانور / پخته	حلازون بدون صدف	۵
خام‌خواری	کولی Kuli	۲	یرقان	کل جانور / خام	ماهی کولی	۶
محلول در آب گرم یا شیر	-	۶	تنفسی (سرماخوردگی، گلودرد)	عسل آویشن	زنبورعسل	۷

شکل ۷. نمودار فراوانی ثبت متداول‌ترین درمان‌های سنتی به کمک تولیدات حیوانی در شرق استان گیلان

شکل ۸. نمودار فراوانی ثبت نسبی متداول‌ترین درمان‌های سنتی به کمک تولیدات حیوانی در شرق استان گیلان

۳-۳. درمان‌های سنتی به کمک مواد معدنی

برای درمان تکرر ادرار و زخم‌ها، از خاک مرطوب و چسبناک در مناطق بیلاقی و خاک جنگلی پوسیده در زیر درخت گردو^۱ استفاده می‌شود (جدول ۴).

^۱ Peta garda: پته گردا

جدول ۴. نقش مواد معدنی در درمان سنتی بیماری‌ها در شرق استان گیلان

ردیف	مواد معدنی	نام محلی	آوانگاری	نام بیماری	فراوانی ثبت	توضیحات
۱	خاک مرطوب و چسبناک در مناطق بیلاق	بیلاق گل	-	کلیوی (تکرر ادرار)	۶	ضماد
۲	خاک مرطوب و چسبناک در مناطق بیلاق	بیلاق گل	-	زخم	۴	ضماد
	خاک زیر درخت گردو	خاک پته گردا	Peta garda		۴	ضماد خاک پوسیده و تخمیر شده

۳-۴. سایر تدابیر

از گذشته‌های دور در مناطق روستایی یک فرد با دست سبک و شفادهنده برای قطع کردن تب با پاشویه، درمان رگ به رگ شدن، شکسته‌بندی و استفاده از بادکش دستی برای درمان گرفتگی عضلات وجود داشته است. همچنین به دلیل وفور ماهی و گوشت پرندگان در رژیم غذایی مردم این منطقه همیشه امکان ایجاد مشکلاتی در اثر استخوان مواد مذکور در بدن وجود دارد و خاش‌وگیر فردی است که مهارت و مسئولیت بیرون آوردن استخوان در گلو افراد محلی را به عهده دارد (جدول ۵).

جدول ۵. نقش سایر تدابیر در درمان سنتی بیماری‌ها در شرق استان گیلان

ردیف	تدابیر	نام بیماری	نام محلی تدابیر	آوانگاری	فراوانی ثبت	توضیحات
۱	ماساژ	رگ به رگ شدن			۲	دست سبک و شفادهنده
۲	بادکش دستی	درد عضلانی	-		۱۰	
۳	پاشویه	تب	-		۶	
۴	بیرون آوردن استخوان ماهی و پرندگان از گلو	گیر کردن استخوان ماهی و پرندگان در گلو	خاش‌وگیری Xâš vâgiri		۱۷	فردی که به‌طور سنتی و بامهارتی خاص (حرکات ماساژ) استخوان‌های ماهی و مرغ را از گلو افراد خارج می‌کند.

۳-۵. اجماع اطلاع‌رسان

بیشترین میزان شاخص اجماع اطلاع‌رسان مربوط به بیماری‌های سوختگی، گوش‌درد، چشم‌درد و کم‌کاری تیروئید با بالاترین سطح توافق اطلاع‌رسانان، عدد یک، بیماری‌های روماتیسم و مشکلات مفاصل با میزان ۰/۹۱، کم‌خونی و ضعف سیستم ایمنی با مقدار ۰/۹۰ است (جدول ۶).

جدول ۶. شاخص اجماع اطلاع‌رسان در تدابیر سنتی درمان در شرق استان گیلان

ردیف	دسته‌بندی بیماری‌ها	Nur	Nt	FIC
۱	بیماری‌های گوارشی (اسهال، یبوست، دل‌پیچه و...)	۹۸	۲۰	۰/۸۰
۲	بیماری‌های تنفسی (سرماخوردگی، تب، گلودرد)	۱۶۱	۲۶	۰/۸۴
۳	بیماری‌های عفونی و ورم	۲۶	۷	۰/۷۶
۴	بیماری‌های کلیوی	۴۳	۸	۰/۸۳

۰/۸۴	۴	۲۰	بیماری‌های قلبی (فشارخون، ضد چربی...)	۵
۰/۷۶	۶	۲۲	دیابت	۶
۰/۸۷	۸	۵۷	زخم‌ها و شکستگی‌ها و ضرب‌دیدگی	۷
۰/۶۶	۲	۴	دندان‌درد	۸
۰/۸۰	۴	۱۶	یرقان	۹
۱	۱	۵	سوختگی	۱۰
۱	۱	۶	گوش‌درد	۱۱
۰/۹۰	۲	۱۲	کم‌خونی	۱۲
۰/۹۱	۲	۱۳	روماتیسم و مشکلات مفصل	۱۳
۰/۸۲	۴	۱۸	اعصاب	۱۴
۱	۱	۲	چشم‌درد	۱۵
۱	۱	۲	کم‌کاری تیروئید	۱۶
۰/۸۹	۴	۲۹	کمبود ویتامین	۱۷
۰/۹۰	۲	۱۲	ضعف سیستم ایمنی	۱۸
۰/۷۷	۲	۹	پوست و مو	۱۹
۰/۸۰	۵	۲۱	بیماری زنان	۲۰

۳-۶. سطح وفاداری

در شاخص سطح وفاداری گونه‌های گیاهی پونه معطر (*Mentha pulegium L*) با میزان ۹۰ درصد و کدوخلوایی (*Cucurbita moschata*) با مقدار ۷۱ درصد در درمان بیماری‌های گوارشی، گیاه گل‌گاوزبان (*Echium amoenum*) با مقدار ۸۱ درصد و بنفشه (*Viola odorata*) با میزان ۷۱ درصد در درمان بیماری‌های تنفسی کاربرد دارند. در تولیدات لبنی، شیر گوسفند با سطح وفاداری به مقدار ۳۰ درصد به‌عنوان یک غذای تقویتی سرشار از ویتامین و مواد معدنی معرفی می‌شود. در بخش مواد معدنی، خاک مرطوب بیلاق با میزان سطح وفاداری ۶۰ درصد در درمان بیماری‌های کلیوی مطرح است (جدول ۷).

جدول ۷. شاخص سطح وفاداری در تدابیر سنتی درمان در شرق استان گیلان

ردیف	تدبیر درمانی	نام علمی	دسته‌بندی بیماری‌ها	Ip	Iu	FL%
۱	نعناع	<i>Mentha sylvestris</i>	بیماری‌های گوارشی (اسهال، یبوست، دل‌پیچه و...)	۱۷	۲۳	۷۴
۲	پونه معطر	<i>Mentha pulegium L.</i>	بیماری‌های گوارشی (اسهال، یبوست، دل‌پیچه و...)	۲۷	۳۰	۹۰
۳	آویشن	<i>Tymus kotschyanus Boiss& Hohen</i>	بیماری‌های تنفسی (سرمخوردگی، تب، گلودرد)	۱۱	۱۹	۵۸
۴	گل‌گاوزبان	<i>Echium amoenum</i>	بیماری‌های تنفسی (سرمخوردگی، تب، گلودرد)	۲۵	۳۱	۸۱
۵	بنفشه	<i>Viola odorata</i>	بیماری‌های تنفسی (سرمخوردگی، تب، گلودرد)	۱۰	۱۴	۷۱
۶	پرسیاوشان	<i>Adiantum capillus-veneris</i>	بیماری‌های کلیوی	۷	۱۳	۵۴
۷	بابونه	<i>Matricaria chamomilla</i>	بیماری‌های تنفسی (سرمخوردگی، تب، گلودرد)	۷	۱۲	۵۸
۸	گزنه	<i>Urtica dioica</i>	بیماری‌های کلیوی	۸	۱۶	۵۰
۹	گل ختمی	<i>Alcea lenkoranica Iljin</i>	بیماری‌های کلیوی	۸	۱۵	۵۳
۱۰	انگور	<i>Vitis vinifera</i>	کم‌خونی	۹	۲۱	۴۳
۱۱	سیر	<i>Allium sativum</i>	روماتیسم	۹	۲۱	۴۳
۱۲	گردو	<i>Juglan regia</i>	کم‌خونی	۶	۱۰	۶۰
۱۳	بومادران	<i>Achillea Cydonia</i>	بیماری زنان	۷	۱۸	۳۹
۱۴	کدوخلوایی	<i>Cucurbita moschata</i>	بیماری‌های گوارشی (اسهال، یبوست، دل‌پیچه و...)	۵	۷	۷۱

۱۵	شیر گوسفند	۷	کمبود ویتامین	۲۳	۳۰
۱۷	خاک بیلاق	۶	بیماری کلیوی	۱۰	۶۰

۴. بحث و نتیجه‌گیری

از گذشته‌های دور تا به امروز روستاها به‌عنوان مهد تمدن و زایشگاه اندیشه‌های نو شناخته‌شده‌اند و بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که هویت انسانی در لابه‌لای فکرهای ناب آن رقم می‌خورد. استان گیلان بی‌هیچ گزافه و گمان، یکی از کهن‌سال‌ترین زیستگاه‌ها و خاستگاه‌های فرزندان ایران‌زمین است (Bashra, 2004) و به گواهی منابع تاریخی و شواهد باستان‌شناسی، دامداری از اولین نحوه‌های بهره‌برداری انسان در آن بوده است (Navaian et al, 2019). جوامع روستایی و عشایری به دلیل کمبود نیروی انسانی آموزش‌دیده و تسهیلات بهداشتی قادر به استفاده از بسیاری از امکانات بهداشتی نخواهند بود؛ از این‌رو استفاده از گیاهان و سایر امکانات طبیعی نه‌تنها یک اولویت بلکه یک انتخاب اجتناب‌ناپذیر است و نیاز به تحقیقات دقیق نسبت به آن احساس می‌شود (Hosseini et al, 2018).

بارش فراوان، رطوبت زیاد، کیفیت املاح معدنی و طبع سرد غذاهای محلی، مردم این دیار را مستعد ایجاد بیماری‌های گوارشی، تنفسی، کلیوی و غیره نموده که درمان آن را در لابه‌لای گیاهان، فرآورده‌های دامی و سایر ادوات جستجو کرده‌اند. زیستگاه خاص هرگونه در میزان جمع‌آوری و استفاده از آن نقش به‌سزایی دارد؛ مثلاً در مناطق جلگه‌ای جمع‌آوری گیاهان خودرو حاشیه مزارع، جاده‌ها و جنگل‌ها مانند نعنای، پونه معطر، گزنه، شوند و پرسیاوشان رواج دارد. در جلگه‌ی گیلان امکان نگهداری و پرورش دام سبک به دلیل رطوبت بسیار زیاد مشکل است و پرورش دام سنگین و به‌تبع استفاده از محصولات دامی با منشأ گاو برای سلامت و تغذیه رونق دارد. اکثر خانوارهای کوهپایه‌نشین نیز در فصل بهار از گیاهان دارویی موجود در قشلاق و بیلاق مانند، گل‌گاوزبان، چای کوهی، بومادران، گل‌گندم، مریم‌نخودی، رازیانه، بابونه و ختمی در حد خودمصرفی چیده و مواردی نیز در حجم بیشتر برای فروش و به‌عنوان یک منبع درآمد تکمیلی استفاده می‌کنند؛ همچنین در مناطق مرتفع به دلیل امکان پرورش دام سبک، امکان بهره‌مندی از محصولات گوسفند و بز فراهم است.

در این مطالعه گیاهانی چون همیشه به دلیل شیوه‌ی جوانه‌زنی، رشد آهسته در طبیعت و نیز برداشت‌های بی‌رویه به دلیل مصارف چندمنظوره چون موارد زینتی و دارویی و درخت سیاه‌ولیک به دلیل جنگل‌تراشی در معرض خطر انقراض هستند. گیاهان دارویی خودرو در زیستگاه‌های طبیعی خود با تهدیداتی از جمله برداشت، چرا بیش‌ازحد دام و شیوه‌های کشاورزی نامناسب مواجه هستند. تعداد بسیار کمی از گونه‌های گیاهی اقتصادی مانند گل‌گاوزبان در مناطق کوهپایه‌ای و پونه معطر در مناطق جلگه‌ای شرق گیلان توسط برخی کشاورزان کشت و به بازار عرضه می‌شود. به‌عنوان مثال، شرایط اقلیمی روستاهای کوهپایه‌ای شهرستان رودسر، گیاه گل‌گاوزبان را به یک گیاه مهم و استراتژیک از منظر اقتصادی تبدیل کرده است که با برداشت سالانه ۳۰ تا ۳۵ کیلوگرم در هکتار محصول و با قیمت واحد ۷۰۰ تا ۸۰۰ هزار تومان کمک به معیشت خانوارها می‌کند. هرچند سختی برداشت دستی و آفت ریشه گیاه رونق این محصول را با مشکلاتی روبه‌رو کرده است؛ با این حال این مطلب نشان می‌دهد که کسب منافع اقتصادی از گونه‌ها ممکن است علاقه مردم محلی را به حفاظت و نگهداری از گونه‌های مهم محلی و در معرض تهدید افزایش دهد. در بررسی انتقال دانش بومی با این نکته مواجه هستیم که میزان انتقال دانش در نسل جدید کاهش محسوس یافته است که این مسئله نیازمند توجه است. محصولات جمع‌آوری شده جامعه‌ی محلی با قیمت نازل واسطه‌گران این عرصه مواجه است که در این راستا ترویج بازارهای سنتی و هفتگی، گسترش تعاونی‌های مشاغل خانگی، ایجاد صنایع تبدیلی و بسته‌بندی در روستا و امکان فروش مستقیم به مصرف‌کننده‌ی هدف جهت اشتغال‌زایی و جلوگیری از مهاجرت از روستاها مؤثر است. در سال‌های اخیر برگزاری جشنواره‌هایی با محوریت طبیعت و سلامت همچون جشنواره کوتکوتو (پونه معطر)، گل‌گاوزبان، پنیر سیاه‌مزگی در شهرهای لاهیجان، رودسر و شفت امیدبخش آشنایی و اهمیت بخشی نسل جوان به ثروت‌های طبیعی و ترویج و حفاظت دانش بومی مرتبط با آن است.

با توجه به اهمیت این مطالعه در مورد خانواده‌های Apiaceae و Lamiaceae، در درمان انواع بیماری‌ها مانند گوارشی و تنفسی، در تحقیقات حسینی و همکاران (۲۰۱۸)، نیز خانواده‌های Apiaceae و Lamiaceae از بیشترین سهم برخوردار بودند و بیشترین استفاده دارویی آن‌ها جهت درمان بیماری‌های گوارشی، سرماخوردگی، مسکن و آرام‌بخش می‌باشد. در نتایج موسارات و همکاران (۲۰۲۱)، گونه‌های گیاهی خانواده‌ی Apiaceae دارای فعالیت‌های آنتی‌اکسیدانی، ادرارآور و ضدالتهابی بودند. نتایج این بررسی و سایر تحقیقات مشابه می‌تواند پتانسیل مناطق مورد مطالعه را از نظر ذخایر ژنتیکی گیاهان دارویی مشخص سازد و بستر مناسبی را برای بسط فعالیت‌های تحقیقاتی و استفاده بهتر از دانش بومی گیاهان دارویی برای تولید فرآورده‌هایی با اثربخشی بیشتر و مضرات کمتر فراهم نماید.

خوراک با ذهنیت تندرستی عجین است. تقریباً همه‌ی جوامع بشری تا حدودی خواص دارویی به خوردنی‌ها نسبت می‌دهند. آن‌ها بر این باوراند که به جسم و روح باید خوراکی‌هایی رساند که هم از نظر مادی و هم از حیث معنوی مناسب‌ترین باشد. غذاهایی که به آن‌ها آگاهی تجربی همراه با معرفت باور داشتی اعطا کند (Pour Hadi, 2010). بخشی از فرهنگ غذایی در هر منطقه، به توصیه‌های مربوط به سلامت و کاربرد غذاها در حفظ سلامتی پیوند خورده است (Vedadhir et al, 2015). محققان بر این باور هستند که سلامت و بیماری به ترتیب ناشی از مصرف رژیم‌های غذایی سالم و ناسالم است و بدون رژیم غذایی مناسب، داروها هیچ فایده‌ای ندارند (Mana et al, 2021). دانش خوراک‌درمانی در منطقه مورد مطالعه با کمک گرفتن از انواع سبزی و میوه به معالجه‌ی بیماری‌های رایج در منطقه چون بیماری‌های گوارشی، کلیوی، روماتیسم، گرمزدگی، یرقان و سرماخوردگی پرداخته است. در این مطالعه سه گیاه خوراکی، گردو (*Juglan regia*) با مقدار ۰/۱۱، انگور (*Vitis vinifera*) و سیر (*Allium sativum*) با مقادیر ۰/۱ بیشترین فراوانی ثبت نسبی را در بین گیاهان تغذیه‌ای داشته‌اند.

شیر همیشه یکی از اصلی‌ترین محصولات لبنی در طول تاریخ بوده است (Hosseini et al, 2015). شیر و فرآورده‌های آن از گذشته دور مورد استفاده بشر بوده است و برای اهداف پیشگیرانه و درمانی به‌عنوان رژیم غذایی و در آماده‌سازی دارویی استفاده می‌شود (Mana et al, 2021). در روستاهای شرق گیلان از شیر و فرآورده‌های آن در درمان بیماری‌های گوارشی، پوست و مو، یرقان و تسهیل در زایمان استفاده می‌شود. در مطالعات موسارات^۱ و همکاران (۲۰۲۱)، گوشت و شیر از جمله محصولات حیوانی پرمصرف بودند که از چربی‌ها و روغن حیوانات برای درمان طاسی، درد مفاصل و ماهیچه‌ها و از شیر برای تسکین درد مفاصل و کمر، درد معده و کاهش وزن مورد استفاده می‌شود. همچنین در نتایج حسینی و همکاران (۲۰۱۵)، کاهش تورم، التیام زخم‌ها، ترمیم لندام‌ها و مکمل غذایی از کاربردهای تغذیه‌ای و درمانی برای شیر شتر بود. در طب سنتی ایران، مصرف شیر به‌طور کامل نقش مهمی در درمان دارد؛ درحالی‌که طب کلاسیک بیشتر بر اجزای شیر تمرکز داشته است. فقدان کارهای بالینی جامع با هدف تأثیرات در نظر گرفته‌شده همچنان برای تأیید مجدد دانش سنتی باقی‌مانده است (Hosseini et al, 2015).

در منطقه‌ی مورد مطالعه از تولیدات حیوانی چون تخم‌مرغ، حلزون پخته‌شده، شاخ گاو و ماهی خام برای درمان شکستگی‌ها و سرماخوردگی و یرقان استفاده شده است. شیر گوسفند، تخم‌مرغ و زیه با مقادیر ۰/۲، ۰/۱۶ و ۰/۱۳ بیشترین فراوانی ثبت نسبی را به خود اختصاص داده است. همچنین لور، ماست، زکنه او و عسل با مقدار فراوانی ثبت نسبی ۰/۰۷ از تدابیر دیگر در درمان سنتی به کمک تولیدات حیوانی در اکوسیستم شرق گیلان است.

مطالعات بر روی خواص مواد معدنی کم است. در این مطالعه به استفاده از مواد معدنی چون خاک بیلاق و خاک زیر درخت گردو برای درمان تکرر ادرار و زخم‌ها اشاره شد. همچنین رئیس‌زاده و همکاران (۲۰۲۱)، نشان دادند که برای ترمیم بافت در زخم‌ها استفاده از سنگ‌ها و خاک‌های حاوی فلزات سنگین شامل مس، سرب، قلع، نقره، روی و آهن در ترکیب داروهای موضعی رایج بوده است. نتایج مطالعه اخیر می‌تواند یک مرجع مفید برای طراحی و کاربرد تحقیقات در خصوص داروهای معدنی در ایران باشد. سایر روش‌ها درمانگری

^۱ Mussarat

سنتی شامل کمک گرفتن از تکنیک‌های یدی مانند برداشت استخوان از گلو و نیروهای فرامادی چون دست شفادهنده برای درمان بیماری‌های متنوع است.

در بررسی سایر شاخص‌های کمی، بیشترین میزان فاکتور اجماع اطلاع‌رسان مربوط به بیماری‌های سوختگی، گوش‌درد، چشم‌درد و کم‌کاری تیروئید با بالاترین سطح توافق اطلاع‌رسانان، عدد یک، بیماری‌های روماتیسم و مشکلات مفاصل با میزان ۰/۹۱، کم‌خونی و ضعف سیستم ایمنی با مقدار ۰/۹۰ است. در نتایج موسارات و همکاران (۲۰۲۱)، نیز بالاترین درجه اجماع برای ضعف عمومی بدن با میزان ۰/۸۸، تب ۰/۸۶، آرتريت، ۰/۸۳ و بیماری‌های پوستی با میزان ۰/۸۰ بود. در شاخص سطح وفاداری، گیاهان پونه معطر (*Mentha pulegium* L) با میزان ۹۰ درصد و کدوخلوایی (*Cucurbita moschata*) با مقدار ۷۱ درصد در درمان بیماری‌های گوارشی، گیاه گل‌گاوزبان (*Echium amoenum*) با مقدار ۸۱ درصد و بنفشه (*Viola odorata*) با میزان ۷۱ درصد در درمان بیماری‌های تنفسی کاربرد دارند. در تولیدات لبنی، شیر گوسفند با سطح وفاداری به مقدار ۳۰ درصد به‌عنوان یک غذای تقویتی سرشار از ویتامین و مواد معدنی و در بخش مواد معدنی، خاک مرطوب بیلاق با میزان سطح وفاداری ۶۰ درصد در درمان بیماری‌های کلیوی مطرح است. در نتایج موسارات و همکاران (۲۰۲۱)، تخم‌مرغ برای کم‌خونی با ۲۸، کره گاوی برای شکستگی استخوان با ۲۲ و ترکیب عسل زنبورعسل آسیایی با شیر به‌عنوان پادزهر با ۲۱ درصد بیشترین سطح وفاداری را داشتند.

در طول قرن‌ها، مردم از مواد طبیعی اطراف خود در مسیر سلامت و بهداشت خود بهره‌برده‌اند. در سرتاسر جهان تمایل رو به افزایشی برای استفاده از طب مکمل وجود دارد (Hosseini et al, 2015). یافته‌ها نشان می‌دهد که درمان‌های سنتی با استفاده عناصر طبیعت نقش کلیدی در سیستم مراقبت‌های بهداشتی اولیه منطقه‌ی مورد مطالعه دارد. دستورالعمل‌های حیوانی و گیاهی بینش جدیدی در مورد توسعه دارو ارائه می‌دهد که می‌تواند از طریق مکانیسم‌های هم‌افزایی منجر به کشف داروهای جدید و مؤثر شود (Mussarat et al, 2021). تجزیه و تحلیل کمی اهمیت زیادی در مطالعات درمان‌های سنتی دارد و اطلاعات پایه برای مطالعات اتنوفارماکولوژی را فراهم می‌کند. بالا بودن یک شاخص، اهمیت و اعتبار اتنوفارماکولوژی یک‌گونه را نشان داده و کشف ترکیبات فعال زیستی ناشناخته را در آزمایش‌های بالینی توصیه می‌کند. داده‌های حاضر ارزش بالقوه‌ای برای حوزه‌ی بهداشت و درمان دارد. با این وجود، علاوه بر فاکتورهای مورد توجه در این پژوهش مانند شناسایی گونه‌ها، قسمت مورد استفاده، نحوه‌ی تهیه و مصرف، مطالعات بیشتری برای تعیین فرمول دقیق‌تر شامل دوز مناسب و تعداد دوز در روز، مدت درمان و سمیت یا عوارض جانبی نامطلوب در آینده نیازمند است. مستندسازی طب بومی باعث افزایش مرجعیت علمی و ثبت میراث غنی پزشکی می‌شود. با شناخت هر بیشتر از این گنجینه و انتقال آن به نسل‌های بعدی می‌توان به استفاده هر چه بهتر از آن به‌عنوان یک منبع غنی درمانی کمک نمود.

References

- Akbarzadeh., A. Jaimand, K., Hemmati & Baba Khanjani, A. (2010). Medicinal plants of Gilan province and their applications, Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants, 26 (3), 326-347. (In Persian).
- Arora, A. (2019). Comparative Study of Informant Consensus Factor for Ethno-functional Foods among Bhil, Meena, Garasia and Damor Tribes of Southern Rajasthan, India, Studies on Ethno-Medicine, 13(02).
- Azimi Dubakhshri, N. (2018). The natural geography of Gilan, Rasht, Farhang Ilia Publications, 116 p. (In Persian).
- Bashra, M. (2004). Myths and Anthropological Beliefs of Animals and Plants in Gilan, Volume 2, Animals, Rasht, Dehsara Publishing Cultural Institute Publications, 319 p. (In Persian).
- Chaachouay, N., Benkhniq, O., Fadli Mohamed., Hamid El Ibaoui, Lahcen Zidane. (2019). Ethnobotanical and ethnopharmacological studies of medicinal and aromatic plants used in the treatment of metabolic diseases in the Moroccan Rif, *Heliyon* 5 (10).
- Duffin, Ch. (2019). The historical roles of mineral materials in folk medicine and the development of the materia medica, Thesis for the degree of PhD, the University of Kingston, · DOI: 10.13140/RG.2.2.18393.16483.

- Falahi, A. (2017). Antioxidant activity of traditional edible wild plants and fruits in Iran, *Iranian Journal of Nutrition Sciences & Food Technology*, 12 (1), 175-180. (In Persian).
- Hussaina, M.F., Khalida, U. Noreenb, A., Banoc, A., Hussaina, S., Alame, S., Shaha, M., Sabirc & Habibaa, U. (2020). An ethnobotanical study of indigenous medicinal plants and their usage in rural valleys of Swabi and Hazara region of Pakistan, *Brazilian Journal of Biology*, 82, 1-21.
- Hosseini, M., Forozeh, M.R., & Barani, H. (2018). Identification and ethnobotanical investigation of selected medicinal plants of Neishabur city (case study: Zabarkhan meadows). *Medicinal Plants*, 18(70), 212-231. (In Persian).
- Hosseini, S.M., Zibae, S., Yousefi, M., Taghipour, A & Noras, M.r. (2015). Camel's Milk: Nutrition and Health Perspectives of Iranian Traditional Medicine, *Int J Pediatr*, 3(5-1):915-920.
- Ghannadi, A., Zulfighari, B., & Shamashian, Sh. (2011). Necessity, importance and applications of traditional medicine in different ethnic groups. *Traditional Medicine of Islam and Iran*, 2(2), 161-176. (In Persian).
- Navaian, M., Farid Mojtahedi, F & Ghasemi vsama Jani., A. (2019). Galshsha, Rasht, Farhang Ilia Publications, 188 p. (In Persian).
- Mana, D.K., Arun, M., & Venkatesha, R.N. (2021). Milk and Milk Products in Ayurveda: A Review, *Biol. LifeSci.*, 6(13), 1-4. DOI: 10.3390/Foods2021-11068.
- Masresha Wassie, S., Lisanework Aragie, L., Wasie Taye, B & Bantie Mekonnen, L. (2015). Knowledge, Attitude, and Utilization of Traditional Medicine among the Communities of Merawi Town, Northwest Ethiopia: A Cross-Sectional Study. Hindawi Publishing Corporation, *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, ID 138073, 7 pages.
- Mozaffarian, V. (2019). Medicinal and Aromatic Plants of Gilan, Rasht, Farhang-e Ilia Publications, 639 p. (In Persian).
- Musa, S.M., Abdelrasool, F.E., Elsheikh, A.E., Ahmed, L. A.M.N., Mahmoud, Abdel Latif.e., Mahmoud & Yagi, S.M. (2011). Ethnobotanical study of medicinal plants in the Blue Nile State, South-Eastern Sudan, *Journal of Medicinal Plants Research*, 5(17), 4287-4297.
- Mussarat, S., Ali, R., Ali, Sh., Mothana, R.A., Ullah, Riaz & Adnan, M. (2021). Medicinal Animals and Plants as Alternative and Complementary Medicine in Southern Regions of Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan, *Medicinal Animals and Plants as Alternative Medicine*, 12, 1-17.
- Pour Hadi, M., (2010). Food Culture of Gilan People, Rasht, Farhang Ilia Publications. 148 p. (In Persian).
- Raeiszadeh, M., Ebrahimpour, N., Iranpour, M., Mehrabani, M., Mehrabani, M., Kordestani, Z & Mehrbani, M. (2021). Herbal, Animal and Mineral Remedies in Burn Wound: a review of Persian Traditional Medicine literature. *Journal of Kerman University of Medical Sciences*, 28(5): 520-538.
- Vedadhir, A., Omidvar, N., Rafifar, J & Javan Mahjoob Dost, S. (2015). Ethnographic study of local cuisine in the city Fooman: research in anthropology of food and nutrition, *Iranian Journal of Social Studies*, 9 (4), 107-138. (In Persian).
- Zhong, X., Di, Z., Xu, Y., Liang, Q., Feng, K., Zhang, Y., Di, L & Wang, R. (2022). Mineral medicine: from traditional drugs to multifunctional delivery systems, *Chinese Medicine*, 17(21):1-30.

